

V 1317

UNIVERSITATEA DIN CLUJ
FACULTATEA DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE

No. 408.

MEDICII SAȘI

din secolul al XVIII-lea în orașele săsești ale Ardealului.

DOCTORAT ÎN MEDICINĂ ȘI CHIRURGIE
PREZENTATĂ ȘI SUSȚINUTĂ ÎN ZIUA DE 15 Iunie 1928.

DE

ROBERT KOCH

CLUJ
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL”
STRADA MEMORANDULUI 22.
1928

MEDICII SAȘI

din secolul al XVIII-lea în orașele săsești ale Ardealului.

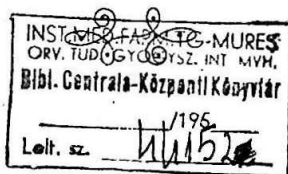

DOCTORAT ÎN MEDICINĂ ȘI CHIRURGIE
PREZENTATĂ ȘI SUSȚINUTĂ ÎN ZIUA DE..... IUNIE 1928.

DE

ROBERT KOCH

24 MAY 2005.

CLUJ
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL”
STRADA MEMORANDULUI 22.
1928

UNIVERSITATEA DIN CLUJ
FACULTATEA DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE

Decan : D-nul Prof. Dr. MIHAIL A. BOTEZ

Profesori :

Patologia generală și experimentală	D-l Dr. <i>Botez A. M.</i>
Istologia și embriologia umană	" " <i>Drăgoiu I.</i>
Clinica infantilă	" " <i>Gane T.</i>
Clinica ginecologică și obstetricală	" " <i>Grigoriu C.</i>
Istoria medicinei	" " <i>Guîart I.</i>
Clinica Medicală	" " <i>Hațiegan I.</i>
Clinica chirurgicală	" " <i>Iacobovici I.</i>
Farmacologia și farmacognozia	" " <i>Martinescu Gh.</i>
Clinica oftalmologică	" " <i>Michail D.</i>
Clinica neurologică	" " <i>Minea I.</i>
Medicina legală	" " <i>Minovici N.</i>
Igienă și Igiena socială	" " <i>Moldovan I.</i>
Radiologia medicală	" " <i>Negru D.</i>
Fiziologia umană	" " <i>Nițescu I. I.</i>
Farmacia chimică și galenică	" " <i>Pamfil Gh.</i>
Anatomia descriptivă și topografică	" " <i>Papilian V.</i>
Clinica oto-rino-laringologică	" " <i>Prădescu-Rion I.</i>
Clinica stomatologică	" " <i>Tătaru C.</i>
Clinica dermato-venerică	" " <i>Thomas P.</i>
Chimia biologică	" " <i>Urechia C.</i>
Clinica psihiatrică	" " <i>Vasilii Titu</i>
Anatomia patologică	" " <i>Vasilii Titu</i>

JURIUL DE PROMOTIUNE:

Președinte :	D-l Profesor Dr. <i>Mihail D.</i>
Membri :	" " " <i>Iacobovici I.</i>
	" " " <i>Botez A. M.</i>
	" " " <i>Gane T.</i>
Supleant :	" " " <i>Moldovan I.</i>
	" Docent " <i>Bologa V.</i>

Prefață

Alegându-mi subiectul pentru teza mea din domeniul istoriei medicinei, am știut de la început, că voi avea mari dificultăți în căutarea materialului necesar pentru această teză. Acest fapt este explicabil prin numărul mic de lucrări asupra istoriei medicinei a Ardealului, cari există până astăzi. Despre trecutul medicinei din Ardeal s'ar putea scrie încă foarte mult, terenul de exploatat fiind vast.

Regret, că maestrul Istoriei Medicinei și Directorul Institutului de Istoria Medicinei din Cluj, D-l Prof. Dr. I. Guiart, este absent și nu poate prezida teza mea. Țiu să-i mulțănesc în acest loc pentru deosebită onoare, pe care mi-a făcut, permițându-mi de a lucra teza mea la Institutul Domniei-Sale.

Deasemenea mulțănesc D-lui Prof. Dr. D. Michail, care în absența D-lui Prof. I. Guiart mi-a făcut deosebită cinste și a avut toată bunăvoința de a-mi prezida teza. Nu voi uita niciodată amabilitatea și dragostea părintească, cu care m'a întâmpinat totdeauna D-l Prof. Michail în acel scurt timp, cât am lucrat la Clinica D-sale.

Deasemenea mulțănesc D-lor Profesori de la Facultatea de Medicină din Cluj și le voi păstra cea mai deosebită recunoștință pentru cunoștințele și îndrumările pe cari mi le-au dat în tot timpul studiilor mele la Cluj.

Țiu să mulțănesc în acest loc și D-lui Prof. de germanistică la Universitatea din Cluj, Dr. G. Kisch pentru îndrumările pe care mi le-a dat în căutarea unor izvoare, cari mi-au fost necesare p. lucrarea mea.

Nu mai puțin recunoscător sunt D-lui docent Dr. V. Bologa pentru concursul pe care mi l'a dat în decursul lucrării tezei mele.

1949

CAPITOLUL I.

Scurtă privire asupra dezvoltării istorice și culturale a Sașilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea.

Incepând dela sfârșitul evului mediu și aproape până la începutul secolului al XVIII-lea, viața politică și culturală a popoarelor Transilvaniei era mereu amenințată de invaziile turcești. Acest pericol turcesc se înlătură abia în secolul al XVIII-lea, când Transilvania ajunge sub dominația Habsburgilor. Totuși, și la începutul acestui veac vecinătatea Transilvaniei și anume Banatul, este încă de două ori invadat de armatele turcești, în anii 1716 și 1736.

Însă în anul 1716 Turcii sunt bătuta de către principele Eugen de Savoia, — unul dintre generalii cei mai du seamă ai Austriei —, la Petrovaradin, se recâștigă Timișoara cu Banatul, și Turcii sunt definitiv aruncați dincolo de vechile granițe ale Ungariei după luptele lângă Belgrad. Conform tratatului de pace din Passarowitz (1718) Turcii au trebuit să cedeze Austriei Banatul și partea de Nord a Serbiei cu Belgradul și Oltenia. Însă după moartea principelui Eugen (1736), Turcii recâștigă unele din aceste provincii conform tratatului de pace din Belgrad (1739).

În acelaș timp Ardealul a fost bantuit de câteva ori de epidemiile ciumei, așa de exemplu în anii 1718—19, 1735, 1756—57.

Deci, aproape timp de 30 de ani, Transilvania și vecinătatea ei au fost, cu mici întreruperi, o arenă de lupte, de răsboaie, de distrugere. Este evident, că aceste lupte aproape continue au împiedecat foarte mult dezvoltarea culturală a popoarelor Transilvaniei și în cazul special a Sașilor. Și de fapt, ceea ce a rămas după aceste repetate invazii turcești, era o țară cu o populație distrusă aproape complect material și care părea distrusă și moral. Poporul sășesc a trebuit deci să facă eforturi uriașe pentru a-și restabili situația sa politică, culturală și materială.

Restabilirea aceasta începe să se facă în secolul al XVIII-lea, grație marilor reforme politice, sociale și culturale a împărătesei Maria Terezia și a urmașului ei, Iosif al II-lea, cari deși au fost

întotdeauna utile țării, nu au fost și totdeauna favorabile Sașilor. Însă cu toate că luptele externe încetau pe un moment, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea luptele interne se continuau, deplasându-se mai ales pe teren religios. Toată politica internă a primilor Habsburgi în Ardeal era bazată pe contrareformațiune și catolicizare, avea deci un fond religios. Ca și Românii, cari au avut zile grele cu Unirea, Sașii au avut foarte mult de luptat pentru menținerea religiei lor luterane, la care trecuseră sub îndemnul lui Ioan Honterus.

Aceste lupte religioase erau conduse de iezuiții, cari au reușit să exopereze, ca în unele locuri Sașii să fie siliți să țină sărbătorile romano-catolice, să construiască biserici, mănăstiri și școli romano-catolice și să le susțină. La ocuparea posturilor de stat se preferau totdeauna oamenii de confesiunea romano-catolică, deși de multe ori nu erau apti pentru serviciul pe care-l ocupau.

Nici de lupte sociale nu scapă Transilvania în secolul al XVIII-lea. Populația era împărțită în 4 clase și anume: nobili, săcui, sași și iobagii, cari erau compuși în cea mai mare parte din Români.

Alături de cele 3 clase privilegiate erau cele 4 religii recunoscute: evanghelic-reformată, evanghelică A. B. (luterană), romano-catolică și unitaristă. Nobilii mereu căutau să distrugă drepturile burgheze ale Sașilor și de altă parte iobagii, persecutați de nobilimea maghiară, de privilegiații Sași și Unguri, se ridicau contra acestora. (Revoluția Românilor sub Horia contra nobilimei în anul 1784).

Aceste lupte interne religioase și sociale se continuă în tot secolul al XVIII-lea. Populația Transilvaniei ajunge o jucărie în mâinile Curții dela Viena. Se nascuse, după cum spune Teutsch în lucrarea sa „Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart“, „o putere de hârtie, contra cărei puteri am fost neputincioși. O bună parte a istoriei secolului al XVIII-lea se compune din procese, petiții și diferite cereri adresate cancelariei Curții din Viena și guvernului.“

Faptul, că Sașii în timpul acestor lupte interne au știut să-și conserve religia, și individualitatea istorică, este în mare parte datorit unui om de mare valoare al Sașilor, baronului **Samuel de Bruckenthal**. Acest mare om politic și mecenat era unui dintre cei mai însemnați bărbați ai timpului său, intrunind cu exteriorul său plăcut o știință vastă, energie, inteligență și o deosebită nobletă a gândirii. Dânsul a fost omul de frunte al Sașilor, care a știut să apere interesele poporului său, ajungând, deși luteran, în anul 1777 guvernor al Transilvaniei.

După ce am schițat pe scurt dezvoltarea istorică a Ardealului, vom vedea acuma, care a fost dezvoltarea culturală a Sași-

lor în secolul al XVIII-lea. În general se poate afirma, că în acest veac se începe declinul situației privilegiate a Sașilor.

Ca și înainte, Sașii au continuat să fie în legătură cu Germania și cu țările protestante apusene. Însă cu întronarea Habsburgilor, Viena devenind centrul cultural cel mai apropiat, influența culturală a capitalei Austriei se resimte tot mai mult și între Sași și o mare parte din tinerii sași își fac studiile la Viena.

În ceea ce privește învățământul primar putem spune, că din anul 1722, când școlile săsești trecură sub controlul bisericii (Oberkonsistorium), fiecare comună avea o școală, unde frecvența era obligatorie pentru toți copiii. Satele săsești erau frumoase, având fiecare sat biserică și școală, curțile erau mari și spațioase cu casă de locuit, grajduri, grădină, etc. Satele săsești prin bogăția lor întreceau pe cele românești și ungurești.

În anul 1784 apare în tipografia din Sibiu a lui **Hochmeister** primul ziar săsesc „**Der Siebenbürger Bote**“.

Baronul **Samuel v. Bruckenthal**, despre care vorbisem, afară că era un om mare de Stat, era și un vestit cărturar. El avea o bibliotecă proprie la Sibiu și era un istoric de seamă al timpului său. În timpul acesta apare și o serie de lucrări istorice asupra poporului săsesc, cum este de exemplu lucrarea lui **Felmer**, mort în anul 1767, „Istoria Ardealului“, tratând și despre originea națiunii săsești în Ardeal; **Seivert** († 1787) „Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihre Schriften“; **G. v. Hermann** — „Das alte und neue Kronstadt“; **Heydendorff** — „Lebenserinnerungen“, cari amintiri sunt și o oglindă fidelă a timpului. În anul 1790 se tipărește la Sibiu „**Quartalschrift**“, o revistă, care era scrisă de oameni fruntași ai Sașilor. În timpul acesta apare și primul poet și scriitor săsesc, **Kessler**, mort în anul 1796 în războiul contra armatelor lui Napoleon.

Pentru ridicarea industriei, a comerțului și a agriculturii lucra foarte mult acelaș mare om de Stat, baronul **Samuel v. Bruckenthal**.

Deci, putem spune, că cu toate luptele religioase, sociale și politice, cari amenințau mereu dezvoltarea culturală a Sașilor, cultura acestor din urmă totuși a progresat, Sașii păstrându-și în acelaș timp ceea ce era mai scump pentru ei: naționalitatea, limba și religia.

CAPITOLUL II.

Prima școală vieneză și influența ei asupra medicilor Sași din Ardeal în secolul al XVIII-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea, Transilvania ajungând sub dominația Habsburgilor, Viena deodată devine centrul politic și cultural, unde se îndreaptă ochii tuturor. Pe când înainte cea mai mare parte a tinerimei săsești își făcea studiile în țările apusene și anume mai ales în Germania, acum foarte mulți încep să se ducă la Viena, care devenise noul centru medical al întregii lumi germane.

În acest timp se creștase la Viena, prin reorganizarea străvechii facultăți, prima școală medicală a ei, părintele spiritual al căreia era genialul clinician olandez **Boerhave** (1668—1738). Această școală era pătrunsă de spiritul clinic, pornit din Leyda de la Boerhave și de idei anatomopatologice, pornite mai târziu de la Bichat. Această școală prezintă un interes mare pentru noi într'atât, că ea influență în mod vădit întreaga medicină a Ardealului și deci, a medicilor Sași în parte.

Intemeietorul ei era un elev a lui Boerhave — **van Swieten**, care fu chemat în anul 1745 de către Maria Terezia în capitala Austriei pentru a reorganiza serviciul sanitar al acestei țări.

Această problemă este rezolvită de către van Swieten într'un mod strălucit, dânsul dând Austriei în anul 1770 primul codice sanitar sistematic. Pe când van Swieten a fost creatorul primei școli vieneză, organizate după modelul școlii lui Boerhave din Leyda, un al doilea elev al acestui strălucit Boerhave, anume **Anton de Haen** — îl secondează.

Acest Haen era un clinician înnăscut, din a cărui clinică a eșit o serie de medici, a căror nume are și astăzi un răsunset bun în medicina umană. Dintre aceștia putem numi pe toxicologul **Anton Stoerck**, care după van Swieten a preluat conducerea serviciului sanitar al Austriei. Alți medici însemnați erau: **Maximilian Stoll**, urmașul lui Haen, **Leopold Auenbrugger**, inventatorul percuției, care își găsisse aplicația însă numai după reluarea ei de

către Corvisart, medicul personal a lui Napoleon; oftalmologul **Beer**, ginecologul **Boer** și alții.

De o mare importanță pentru Ardeal a fost și creierea unei facultăți de medicină în Nagy-Szombat (Ungaria) după modelul și în spiritul celei vieneze și a primei școli medicale în Cluj (1775).

Un alt factor important era reforma organizației sanitare în epoca teraziană și iozefină. Medicii, cari își exercitau practica liberă, erau controlați sever, astfel încât șarlatanismul pierde tot mai mult teren. Chirurgia științifică, care a ajuns astăzi la o treaptă înaltă în medicină, tot atunci începe să înflorească. În anul 1786 se anunță obligativitatea învățământului chirurgical pentru toți medicii. Se reglementează și arta moșitului și se înființează la Cluj prima școală de moașe. Se organizează în același timp și serviciul sanitar al județelor, instituindu-se pe lângă medicii orașelor și medicii primari de județ („physici“). Un mare progres în medicină înseamnă în epoca aceea și reglementarea și sistematizarea spitalelor și a instituțiilor de ocrotire.

Este evident, că toate aceste reforme se repercutau într'un mod foarte simțitor asupra dezvoltării medicinei săsești în Ardeal.

CAPITOLUL III.

Nivelul intelectual și poziția socială a medicilor Sași în secolul al XVIII-lea. Datorințele lor. Medicii particulari. Chirurghii. Farmaciile și farmaciștii. Listele medicilor oficiali din orașele săsești din Ardeal în secolul al XVIII-lea.

Ca și mai înainte, medicii Sași, din veacul al XVIII-lea studiau de obicei afară de medicină și la alte facultăți: la cea de drept, teologie, filosofie, ocupându-se mai ales de filologie și științe naturale. Deci, ei erau oameni cu o cultură generală foarte vastă, ceea ce făcea că, ajungând acasă, ei pe lângă practica mediciniei ocupau adesea și locuri însemnate în diferite funcțiuni publice, Un anumit **Johann Michael Kessler**, promovat la gradul de doctor în medicină în anul 1744 la Halle, după întoarcerea în țara sa, abandonează aproape complet medicina, ocupând diferite funcțiuni publice la Sibiu, ajungând senator al orașului (Rats-herr) și șef al poliției (Stadthann). Alții, cum a fost doctorul **Johann Albrich** din Brașov, era membru al magistratului și pe urmă senator. Tot în Brașov doctorul **Lukas Seulen** era orator, senator, „Stadthann“ și în anul 1733 jude al orașului. Doctorul **Andreas Teutsch**, „physicus“ al Sibiului până la anul 1704, a ajuns să ocupe chiar rangul de Comite al Sașilor, cea mai înaltă funcție în organizația lor politică. Deci, medicii stăteau atunci pe o treaptă socială foarte înaltă. În anul 1788 se face încadrarea medicilor oficiali în corpul funcționăresc județean.

Starea materială a medicilor de atunci asemenea era bună; salariul lor varia între 200—600 floreni anual. La Brașov însă, existând din anul 1783 2 fizici, salariul era împărțit între amândoi. Acești doi fizici aveau aproape aceleași obligațiuni. Unul era al orașului și al doilea al districtului; se și numiau primul și al doilea „physicus“ al orașului și al districtului. Pentru acești fizici existau diferite legi, apărute în anii 1770 și 1773. Leafă fizicilor la Brașov era de 300 floreni anual, iar dela 1786—1790 era de 400 floreni. Din anul 1790 salariul iar se coboară la 300

floreni, deci fiecare fizicus căpăta câte 150 floreni. Doctorul **B. Mylius**, care atunci era primul „physicus“, a cerut înlăturarea colegului său, vrând a lua în primăria și serviciul acestuia (1790). Însă spre cinstea magistratului putem spune, că nu a admis acest lucru necolegial. Atunci fizicii Brașovului au cerut ridicarea salariului, ce s'a și admis de către magistrat, dând fiecăruia în parte câte 300 floreni. Însă în anul 1795 printr'un ordin strict dela Curtea din Viena se stabilește iar salariul pentru amândoi fizici la 300 floreni, statul cerând și banii, cari au fost plătiți în plus, înapoi.

Datorințele medicilor de județ erau de a se îngriji de sănătatea publică, de a combate epidemiile ivite, de a controla pe medici, chirurghi, moașe și de a vizita regulat farmaciile. Intr'un cuvânt, acești medici au trebuit să împlinească agende de poliție sanitară și să vegheze asupra igienei publice. Un lucru foarte greu pentru medici era controlarea și instruirea moașelor, ceace se vede din lucrarea doctorului **Andreas Wolf** din Sibiu (1793) — „Hindernisse der Gesundheit in Siebenbürgen.“ Un alt doctor **M. Lange** se ocupă cu instruirea moașelor, prezentând în anul 1791 magistratului brașovean un plan cu 9 puncte, în care arată felul, cum trebuiesc instruite moașele, ca să fie mai apte pentru serviciul lor. În sarcina medicilor cădea și apărarea populației de către șarlatani. În anul 1795 doctorul **I. Plecker**, prinzând pe câțiva șarlatani și denunțându-i magistratului, aceștia au fost închiși și ținuți acolo până nu au iscălit o declarație prin care se obligă de a nu mai exercita meseria lor.

Deasupra tuturor fizicilor stătea un „protomedicus“ cu sediul în Sibiu și mai târziu la Cluj, fiind după 1775 și directorul școlii medico-chirurgicale. Acest „proto-medicus“ era de obicei un ungur. Afară de aceea exista și un oculist al țării Ardealului, funcție pe care a ocupat-o mult timp vestitul medic român **Dr. I. Moșnar-Piuariu**.

Voiu încerca acuma să dau o scurtă enumerare a celor mai însemnați medici practicieni în orașele săsești ale Transilvaniei. Voiu cita apoi pe câțiva chirurghi, cari în vremea aceasta începeau să ocupe și ei o poziție mai bună în societate. Adăogând încă câteva cuvinte despre farmaciile și farmaciști, voiu încheia acest capitol, dând, pe cât va fi posibil, listele fizicilor din orașele săsești din Ardeal în secolul al XVIII-lea.

În secolul al XVIII-lea numărul medicilor particulari în orașele săsești crește considerabil. Astfel în anul 1772 găsim la Brașov 6 doctori și anume: doctorii Ștefan Closius, Martin Myss, Samuel Fr. Drauth, Barth, Mylius, Johann Ziegler și Karl Weisskircher. Populația Brașovului fiind atunci de 17.563 suflete, pe un medic venia 1463 de locuitori. Dintre cei șase medici brașoveni,

enumărați mai sus, numai doctorul Martin Myss ocupa pe vremea aceea fizicatul; ceilalți cinci medici se ocupau cu practică particulară și unii dintre ei ocupau afară de aceea și diferite funcțiuni publice. Dintre ceilalți medici, cari se ocupau numai cu practica particulară putem numi pe doctorul **Johann Peter Schimert**, care a murit la Sibiu ca apreciat medic practician în anul 1786. Un alt medic practician distins este doctorul **Stephan Auner**, care după ce a studiat la Lipsca și Wittenberg se ocupă cu practica particulară la Mediaș. Doctorul **Samuel v. Drauth**, titrat la Halle în anul 1734, a fost medic practician la Brașov. Fiul său, doctorul **Samuel Friedrich v. Drauth**, titrat la Iena în anul 1765, asemenea se ocupă la Brașov cu practica particulară până la moartea sa. Alți medici practicieni din Brașov au fost: doctorul **Andreas Fronius** (1714—1764), titrat la Halle în anul 1740, doctorul **Andreas Schoppel**, care a murit în Brașov în anul 1719 într'un accident și doctorul **Lukas Wagner** (1739—1789). La Sibiu găsim încă ca medic particular pe doctorul **Iakob Schunn**, care mai târziu ocupă fizicatul din Mediaș, unde și moare în anul 1761. Un alt medic practician vestit din Sibiu, care ocupa și diferite funcțiuni publice era doctorul **Johann Georg Vette**. Tot așa și doctorul **Michael Seivert** (1721—1776) pe lângă că practica medicina, ocupă diferite funcțiuni publice. Despre un anume doctor **Samuel Stotze** știm numai atât că a murit în Sibiu în anul 1730; este probabil că și el se ocupa acolo cu practica particulară. Il găsim amintit la Trausch-Schüller și de bună-seamă e identic cu doctorul **Schlötz** (Samuel), despre care va fi vorba în capitolul următor.

Voiu cita acum pe chirurgii cei mai vestiți pe vremea aceea. Fiind dintre ei și câțiva, cari s'au dus în Principatele Dunărene, voiu reveni asupra lor în ultimul capitol.

În timpul ciumei în anul 1718—19 aflăm din lucrarea lui G. v. Hermann „Altes u. Neues Kronstadt“ vol. I. pag. 169, că „Zur Besorgung der Kranken wurde ein von Wien gekommener Feldscherer nebst einem hiesigen Barbier verordnet.“ Într'alt loc aflăm în lucrarea lui Thomas Tartler „Collect. zu einer Particulärgeschichte Kronstadts“ 1741, că „Barbiere oder Chirurgen, deren sind jetzt nur 5“. În vremea aceea lângă „physicus“ exista și un chirurg orășenesc. În anul 1755 în timpul epidemiei de ciumă se numește în Brașov chirurg al orașului **Michael Czakul senior**; nepotul său, **M. Czakul junior** capătă acest post în anul 1762. După Gusbeth aflăm, că în anul 1772 erau la Brașov 6 chirurgi orășenești.

Salariul chirurgilor era în anul 1762 de 60 fl. ung., mai târziu de 120 fl. anual. Instrucții pentru chirurgi nu existau în Brașov până la anul 1763, când, fiind însărcinat de către magistrat cu alcătuirea lor chirurgul **Michael Czakul junior**, acesta compune

un regulament pentru chirurghi. Dintre ceilalți chirurghi ai Brașovului voiu numi încă pe **Michael Bruckner**, care în anul 1792 a fost trimis la București pentru a ajuta la punerea diagnosticului unei boli maligne. Despre Czakul junior și **Mathias Lassel** voiu vorbi mai pe larg în ultimul capitol, aceștia doi fiind plecați și în Principatele Dunărene. În Sibiu găsim asemenea lângă „physicus“ pe un chirurg al orașului. În anul 1714 acest post a fost ocupat de un anume **Michael Hambacher**; pe urmă de un anumit **Georgius Ziegler** din Bistrița. În anul 1733 orașul Sibiu numește pe bărbierul **Simon Saur**, apoi pe **Iohann Bruckner** chirurghi (Wundarzt). Acesta din urmă a fost obligat a inspecta și cadavrele, deci împlinea o funcție de medic-legist. Mai am găsit în lucrarea lui **Herberth** „Die Gesundheitspflege in Hermannstadt zur Zeit Karls VI“ o serie de alți chirurghi, pe cari însă nu-i mai voiu enumăra aci, mulțumindu-mă numai să spun, că între aceștia era și un român, anume **I. M. Popp**, care fusese chemat la Sibiu în anul 1737. Despre el voiu vorbi mai pe larg în capitolul V. Afară de medici trebuie să amintim în treacăt și pe farmaciști. E de remarcat, că de multe ori unii dintre medicii își deschideau și o farmacie. În anul 1741 Brașovul are 4 farmacii: a lui **Mylius, Albrich, Betzmann și Bolthosch**. În Sibiu aflăm pe farmacistul **Petre Sigerus**, care s'a născut în Brașov în anul 1759. El studiază farmacia și depune examen la Viena. După aceea intră ca provizor la farmacia **Theiss** din Sibiu. Pe urmă își cumpără o farmacie proprie la Sibiu; moare la Sibiu în anul 1831. Acest **Sigerus** era și un botanist de mare valoare, ocupându-se mai ales de floră Transilvaniei. Într'un articol apărut în „Transilvania“, o foaie adăogată la „Siebenbürger Bote“ 1843 No. 94 pag. 412, acest **P. Sigerus** este pus chiar alături de marele botanist **Baumgarten**. Despre lucrările lui **Sigerus** și ale lui **Baumgarten** va fi vorba în articolul IV și V. Despre alți farmaciști găsim date în conferința doctorului **Iulius Orient** din Cluj, apărută în „Pharmazeutische Post“ Wien, No. 9., din 3 Martie 1928. Acest autor ne arată, că farmacia din Cluj, fondată în anul 1731/32 de către iezuiți, era condusă dela anul 1732—1741 de către farmacistul **Iosef Durby**, iar dela 1741—1742 de **Kristof Reiter**.

Farmaciștii, ca și medicii, au jucat un rol mare și în viața publică. Așa de exemplu farmacistul **Roth** din Dej era și primarul acestui oraș. Farmacistul **Paul Meissner** era profesor de chimie la „Polytechnikum“ din Viena (1815). În anul 1794 un anumit farmacist **Tobias Maucksch** este ales chiar în parlamentul transilvănean (Siebenbürger Landtag).

De încheiere voiu da pentru secolul al XVIII-lea o listă incompletă, așa cum am putut-o reconstitui, a fizicilor din orașele principale săsești ale Ardealului:

Physicii Braşovului:

1. Dr. Lukas Seulen 1692—1715.
2. „ Johann Albrich 1715—1732.
3. „ Johann Seulen 1732—1738.
4. „ Johann Friedr. Mylius 1738—1764.
5. „ Ştefan Closius 1765—1770.
6. „ Martin Myss 1770—1787.
7. „ Barth. Mylius 1787—1809.

După anul 1783 există şi un al doilea fizicus (fizicus al districtului).

1. Dr. Martin Lange 1783—1786.
2. „ Joh. Gottlieb Plecker 1786—1795.
3. „ Georg Tartler 1795—1806.

Physicii Sibiului:

1. Dr. Andreas Teutsch 1697—1704.
2. „ Samuel Schlotz *) 1704—1730.
3. „ Joh. G. Schuller v. Schulenberg 1730—1734.
4. „ Iakob Hutter 1734—?
5. „ Andreas Soterius 1748—?
6. „ Iakob Schuster ?—?
7. „ Michael Theiss ?—1766.
8. „ Joh. Christ. Schmid 1766—1774.
9. „ Michael Neustädter 1774—1784.
10. „ Joh. Mich v. Welthern 1786—1789.
11. „ Sam. Siegrfr. Beddeus ?—1814.

*) Herberth (op. cit.) dă numele de Kotzi. E vădit greşit, fiind vorba de Samuel Schlotz (vezi cap. următor), identic probabil cu Samuel Stotze, amintit de Trausch-Schuller.

Probabil că şi la Sibiu au existat după anul 1783 câte doi fizici.

Physicii Mediaşului:

1. Dr. Jakob Schunn ?—1761.
2. „ Martin Gottl. Fronius ?—?
3. „ Daniel Gottl. Scheint ?—?

Physicii Sighişoarei:

1. Dr. Martin Martini ?—1800.

Physicii Bistriţei:

1. Dr. Johann Schankebank 1729—1745.
2. „ Joh. Christ. Friedenreich ?—1793.

CAPITOLUL IV.

Activitatea literară a medicilor Sași din Ardeal în secolul al XVIII-lea.

Activitatea literară a medicilor Sași din secolul al XVIII-lea era cu mult mai mare, decât a celor din secolul precedent. Acest fapt se poate explica prin mărirea numărului tipografiilor și prin eforturile tipăritului. Primele tipografii în Ardeal erau în orașele Brașov și Sibiu. La Brașov se înființează cea dintâi tipografie de către **Ioan Honterus** în anul 1533, însă după Sigerus ar fi existat mai înainte în Sibiu o tipografie a lui **Lueas Trapoldner** în anul 1530. În anul 1550 apare prima tipografie maghiară la Cluj. Mai târziu se înființează apoi alte tipografii cum este a lui **Hochmeister** la Sibiu, a lui **Petre Barth** tot acolo, și către sfârșitul veacului al XVIII-lea tipografia românească a Seminarului la Blaj. La Blaj și Sibiu, mai ales în tipografia lui Petre Barth, se tipăreau și destul de multe cărți românești. Voiu cita acum pe autorii medicali săsești principali împreună cu lucrările lor, pe cari le am putut găsi în operele ctiute de Gusbeth și Trausch (vezi bibliografia).

La începutul secolului al XVIII-lea găsim la Brașov pe doctorul **Paul Francisci**, care înainte de aceea a fost mai mult timp medic al orașului Wunsiedel în Bavaria. Fiind chemat acasă el își dezvoltă aci activitatea sa medicală ca medic particular și moare după 1711. În timpul studiilor sale în Germania el a scris două disertațiuni medicale:

I. Disputatio inauguralis de Paralyssi ex colica. Altdorfii 1678.

II. Disputatio medica de Vertigine. Argentorati. 1668.

Un alt medic de seamă este doctorul **Andreas Schoppel**, născut la Brașov, promovat la gradul de doctor în medicină la Halle în anul 1712. A murit în anul 1719 la Brașov în urma unui accident. El a publicat:

Dissertatio inauguralis medico-practica diversionis Veterum per revellentia et derivantia, erumque operandi ratione mechanica. Halae 1712. Doctorul **Johann Albrich**, titrat în Utrecht, ales fizicus

la Braşov (1715—1732), este un medic savant, primit la Academia imperială de ştiinţe naturale sub numele de Chrisippus III. Işi câştigă mare vază la Braşov în anii 1718—19 în timpul bătăuiei ciamei. Afară de alte scrieri medicale a publicat o disputatiune medicală:

Diss. de Haemorrhagiis in genere. Traj. ad. Rhen. 1709, şi mai târziu o lucrare (manuscris) Observationes de Peste Barcensi, praesertim Coronae, saeviter an. 1718—19 grassante, care lucrare prezintă un mare interes pentru epidemiologia istorică la noi.

Doctorul **Johann Friedrich Mylius** (1698—1764), titrat la Halle, a avut o farmacie la Braşov şi tot acolo a ocupat fizicul între anii 1738—1764. El a publicat:

Dissertatio inauguralis affinitatem ex incompletis motibus Haemorrhagias ortos sistens. 1724.

Un alt medic, doctorul **Samuel von Drauth** (1706—1739), titrat la Halle în anul 1734, fost membru al Academiei imperiale de ştiinţe naturale, mort în urma unui accident la Braşov, a tipărit: Diss. inaug. med. de Animalibus humanorum corporum infestis hospitibus. Halae 1734.

Dr. Andreas Fronius, titrat la Halle, se întoarce la Braşov, unde se ocupă cu practică particulară. După Gusbeth el ar fi deschis o farmacie la Braşov. Teza sa inaugurală poartă titlul de „Diss. inaug. med. de Febrium malignarum indole et curatione.“ Halae 1740.

Dr. Ştefan v. Closius (1717—1781), titrat la Halle în anul 1740, ocupă fizicul la Braşov între anii 1765—1770; a fost dela anul 1762 orator al comunităţii şi în anul 1769 ajunge la rangul de senator. El a fost un epidemiolog distins, chemat pentru combaterea ciamei şi în Ungaria. Are meritul de a fi contribuit foarte mult la restaurarea „bisericii negre“ din Braşov, care a rămas stricată după incendiul din anul 1689. El a susţinut la Halle „Diss. inaug. med. de Juvenum dispositione ad morbos Pulmonum.“ Halae Magdeburgicae 1740.

Dr. Martin Mysz (1724—1787) a fost farmacist la Braşov între anii 1740—1750 şi numai după aceea studiază medicina la Iena. A fost „physicus“ la Braşov dela anul 1770—1787. Dela 1773 până la 1775 este orator al comunităţii. Teza sa inaugurală poartă titlul „Diss. inaug. med. sistens viduam 30 annorum chlorosi laborantem.“ Ienae 1752.

Dr. Lukas Wagner (1739—1789), este de amintit pentru teza sa „Diss. inaug. medico-chemia de aquis medicatis Magni Principatus Transsylvaniae. Viennae 1773.

Aceasta pare a fi prima lucrare balneologică a Ardealului, o lucrare care, deşi având multe lipsuri, trebuie totuşi considerată ca operă importantă, având în vedere că autorul, lucrând teza sa,

era încă tânăr, și apele pentru examinat. i-au fost trimise din Ardeal la Viena în sticle.

Un alt medic vestit prin scrierile lui, cari au un interes deosebit pentru istoria medicinei în Ardeal este doctorul **Martinus Lange** (1753—1792). El a studiat la Göttingen, Erlangen, Viena și Tyrnau (Nagy-Szombat) în Ungaria. În anul 1783 ocupă funcție de al doilea fizicus al Brașovului și în anul 1786 ocupă fizicatul la comitatul Trei-Scaune. A fost un medic excelent și un scriitor

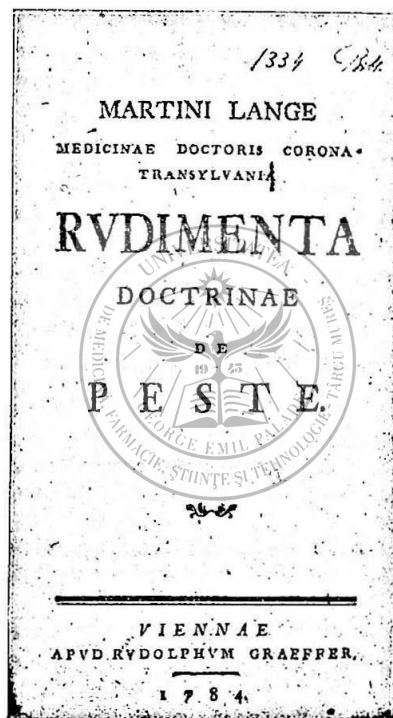

Fig. 1. Lange „Rudimenta de Pesti (1784) (Col. Inst. de Ist. Med. Cluj.)

de seamă, astfel încât Academia imperială îl primește în anul 1789 ca membru sub numele de Antiphanes. A lăsat după el o serie de manuscrise, numite „anni medici“, în care descrie detaliat fiecare boală tratată de el. Tipăriturile lui cele mai interesante pentru noi sunt următoarele:

1. De ophthalmia commentatio medico-chirurgica. Typis Tyrnaviensibus anus 1777.

2. Rudimenta Doctrinae de Peste. Viennae 1784.
3. Recensio Remediorum præcipuorum Transylvanis domesticorum. Offenbach 1788.
4. Historia Icterorum epidemicorum 1784.
5. Von der Glaubwürdigkeit der meisten Pestberichte aus der Moldau und Wallachei 1787.
6. Plan zur Verbesserung der Hebammenanstalten im Burzenländischen Distrikte 1791.

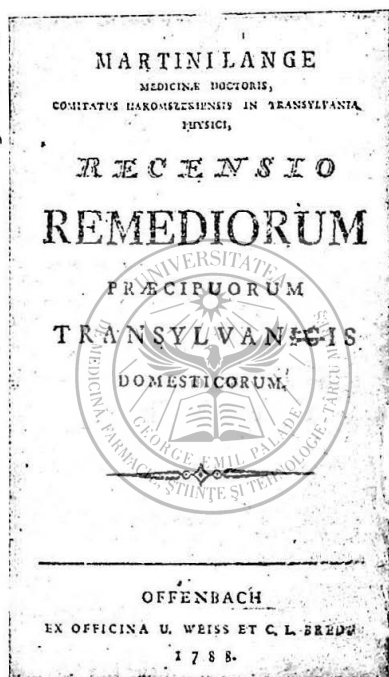

Fig. 2. „Recensio remediarum” în care Lauge scrie și despre medicina casnică a Românilor. (Col. Inst. de Ist. Med. Cluj.)

După cum am arătat în capitolul III, acest plan a fost făcut de el și prezentat magistratului din Brașov.

Acest plan conține 9 puncte, prin care se arată modul cum trebuie instruite moașele pentru a fi mai apte pentru exercitarea meseriei lor.

Dr. Barth. Wolfg. Mylius (1738—1809), fost fizicus la Brașov și în același timp și farmacist, susține la Erlangen teza sa inaugurală „Diss. inaug. medica sistens Lochia præternaturalia.” Erlangae 1763.

Dr. Johann Gottlieb Plecker, fizicus la Braşov între anii 1786—1795 susţine teza sa de doctorat la Lipsca cu titlul: „De sensibus internis Morborum cauis.“ Lipsiae 1772.

Dr. Benjamin Barbenius (1758—1814), studiază la Lipsca, Tyrnau şi Erlangen. Acest om, fiind un medic foarte vestit, a fost chemat şi la Bucureşti, deci, vom vorbi mai pe larg despre el în capitolul VII. Are meritul de a fi introdus vaccinarea la Braşov. Teza sa inaugurală poartă titlul: „Dissertatio de haemorrhoidibus vezicae.“ Tyrnau 1777.

Un alt medic care a ajutat pe Barbenius la introducerea vaccinării este doctorul **Georg Traugott Tartler**. Ocupând în anul 1795 fizicatul din Braşov, el face împreună cu doctorul Barbenius primele vaccinări cu vaccinul **doctorului Caro** din Viena. Despre lucrările lui am găsit amintit în Gusbeth despre două planuri, pe cari le a făcut: unul pentru îmbunătăţirea stărei igienice din Braşov şi altul pentru construirea unui spital.

Din Sibiu sunt de remarcat următorii medici, pe cari îi dăm tot în mod cronologic cu principalele lucrări ale lor:

Le începutul secolului al XVIII-lea găsim la Sibiu pe doctorul **Andreas Teutsch**, însă nu mai vom cita aici lucrările lui, activitatea sa medicală ţinând mai mult de secolul al XVII-lea. Despre el a scris pe larg **dr. Josef Geiner** în teza sa (vezi bibliografia).

După **Andreas Teutsch** vine ca fizicus al oraşului Sibiu doctorul **Samuel Schlotz** (sau **Kotzi** [?]), care ocupă acest serviciu dela 1704—1730. El este cunoscut prin lucrările sale:

1. *Observatio de ubere herbae Kali proventio in Transsylvania 1712.*

2. „*Observatio de Succino fluido in Wallachia reperiundo*“ (1712), care este una din primele lucrări ştiinţifice în care este vorba despre petrolul în Ţara Românească.

Aceste două mici lucrări, împreună cu o a treia lucrare „*De auri solis calore maturitione*“ (1712), tipărită şi ea în analele Academiei „*naturae curiosorum*“, au fost redată şi comentate de **dr. G. Z. Petrescu** în „*Observaţiuni ştiinţifice străine din secolul al XVIII-lea, servind istoria noastră culturală.*“ (An. Acad. Rom. II—XXXVI, Mem. secţ. ştiinţif., Bucureşti 1913).

Dr. Johann G. Schuller v. Schulenberg (1701—1767), fizicus la Sibiu dela 1730—1734. A fost un om cu o ştiinţă foarte vastă. A studiat la Halle, Iena şi Lipsca, făcând medicina, filosofia, istoria şi dreptul. În anul 1726 este titrat doctor în medicină la Halle şi în anul 1727 se întoarce la Sibiu. S'a bucurat de o mare vază în patria sa. În anul 1730 se primeşte în comunitate; în acelaş an se face şi fizicus, iar în anul 1734 ajunge la rangul de senator. Curtea din Viena îl numeşte în anul 1743 „*consiliarius*

honorarius.“ In anul 1748 apare ca „villicus“ și în 1766 președintele comisiei polițienești.

Lucrarea sa inaugurală, poartă titlul:

Diss. inaug. medica de morbo endemico hagemáz oder Hitzigen Hautkrankheit addito in fine novo et specifico remedio in hoc morbo patriae usuali. Halae Magdeburg; 1726.

Dr. Jakob Hutten este interesant pentru noi prin faptul, că a trecut și în Principatele Dumărene. Despre el va fi vorba în ultimul capitol. Teza sa inaugurală poartă titlul:

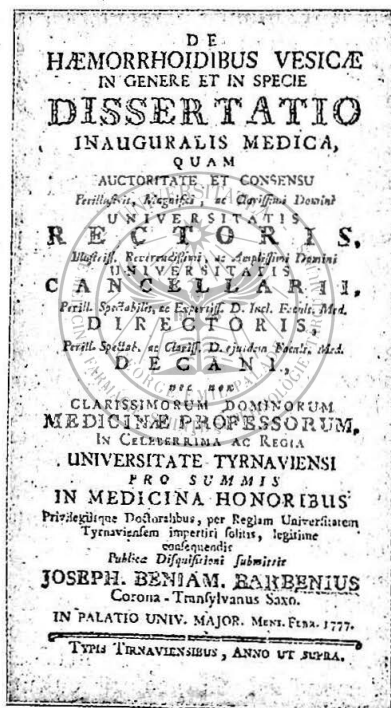

Fig. 3. Teza inaugurală a lui Barbenius (1777) (Col, Inst. de Ist. Med. Cluj-

Diss. inaug. med. Senectus ipsa morbus. Halae 1732.

Dr. Andreas Soterius, titrat la Halle în 1734, a fost fizicus la Sibiu și pe urmă „Ratsherr.“ A murit în anul 1775. Teza sa este întătitulată:

Diss. inaug. med. de Dyssenteria. Halae 1734.

Dr. Jakob Schuster, născut la Mediaș în anul 1725, titrat la Halle în 1748, a murit ca fizicus la Sibiu. A publicat:

Diss. inaug. med. de praecipuis adjumentis et impedimentis felicitis morborum curationis. Halae 1748.

Dr. Michael Gottlieb Theiss (1718—1766) publică, la Halle: „Diss. inaug. med. exhibens specimen Pathologico-Therapeuticum, in casu quodam terrificis mortibus complicatio.“ Halae 1740.

Dr. Michael Neustädter (1736—1806) s'a născut la Sighișoara. Studiază la Viena și Erlangen. La Erlangen obține titlul de doctor în medicină și ține acolo timp de 6 luni lecții la studenți. După aceea se întoarce la Sibiu și se ocupă cu practică particulară. În anul 1774 se face fizicus la Sibiu.

În anul 1784 este numit de către împăratul Iosif al II-lea ca „protomedicus“ al Transilvaniei. În anul 1792 capătă titlul de „Sanitätsrat.“ A luat parte foarte activă la combaterea ciumei la Râșnov în anul 1786, la granița Munteniei.

Dintre multele scrieri ale lui vom aminti următoarele:

1. Triga casuum medico-chirurgicorum, Erlangae 1762. (Aceste 3 cazuri sunt a) Sphacelus penis egregiusque în eo corticis Peruviani usus; b) Haemorrhagia enormis in tibiae vulnere sanata; c) Fistula ani completa cum lenta febre curata).

2. Die Pest im Burzenlande, 1786.

3. Über die Kuhpocken Impfung. Ein paar Worte zur Beherrigung für alle Familienväter in Siebenbürgen. Sibiu 1803.

Această lucrare a fost tradusă în limba română și ungară și s'a tipărit la tipografia lui I. Borth în Sibiu.

4. Kuhpocken Katechismus oder Anweisung über die Art, Kuhpocken einzupflegen. Sibiu 1801.

5. Consignatio specifica omnium Plantarum, quae in Magno hocce Principatu (Transilvaniae) sponte suo crescunt.

Această lucrare este interesantă prin aceea, că este scrisă în patru limbi (lista plantelor): latina, germană, română și ungară.

6. Afară de aceste lucrări a publicat și câteva articole în revista „Quartalschrift“, dintre cari cel mai însemnat este următorul:

„Über den Gebrauch des Borseker Sauerbrunnes und dessen heilsame Wirkungen im Bluthusten.“ Însemnătatea lui Neustädter, care a fost un excelent medic și autor medical apreciat, pentru istoria medicinei românești e foarte mare, mai întâiu prin faptul, că ne-a dat unele contribuții privitoare la epidemiologia și balneologia transilvaniană, mai ales însă prin traducerea în limba română a cărții sale despre vaccinație, care este una din cele dintâi produse literare ale medicinei românești. Cu acest mic opuscul se ocupă mai pe larg **d. dr. Iosif Ursan** în teza sa asupra istoricului vaccinației la noi (Cluj 1928). Însemnătatea lui Neustädter pentru literatura medicală românească a fost scoasă în evidență de **d. dr. V. Bologna** în lucrarea sa „Contribuțiunile la istoria medicinei în Ardeal“ (Cluj, 1927).

Dr. Samuel Siegfried Beddeus (1739—1814), fost fizicus la Sibiu a scris teza sa inaugurală: *Diss. inaug. medica de Verme, Taenia dicto. Viennae 1766.*

Dr. Johann Peter Schimert a murit la Sibiu ca apreciat medic practician în anul 1786. Teza sa inaugurală este intitulată: *Diss. inaug. med. de systemati sexuali. Tyrnaviae 1776.*

Dr. Johann Georg Vette, un medic practician vestit din Sibiu, care ocupă și funcțiuni publice. A publicat: *Diss. anatomica de Cerebro. Witeb. 1709.*

Un alt medic practician din Sibiu, care ca și precedesorul său ocupă diferite funcțiuni publice pe lângă practica medicală este doctorul **Michael Seivert** (1721—1776). Teza lui a fost „*De medicamentis resolventibus praecipue topicis. Halae 1743.*”

Dr. Samuel Friedrich v. Drauth (1736—1773), titrat la Iena în anul 1763, se ocupă cu practica patriculară la Brașov până la moartea sa. El publică: *Diss. inaug. med. de ortu effectuum imprimis Februm ex Irritatione. Ienae 1763.*

Mai sunt de amintit câteva lucrări ale farmacistului **Peter Sigerus** din Sibiu, despre care am vorbit în capitolul III. Lucrările lui cele mai importante, cari sunt toate din domeniul botanicii, sunt următoarele:

1. *Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden officinellen Pflanzen.* (Această listă conține denumirile plantelor în limbile: latină, germană, română și ungără). *Sieb. Quartalschrift, II, p. 314—15.*

2. *Herbarium vivum oder Sammlung der in Siebenbürgen vorkommenden officinellen Pflanzen.* (Manuscris).

3. *Flora Transilvanica.*

Despre însemnătatea lui Sigerus ca botanist apreciat am scris mai pe larg în capitolul III.

Afară de Brașov și Sibiu, orașele cari conduceau în viața intelectuală a Sașilor, au mai adăpostit medici de seamă și orașele Mediaș, Bistrița și Sighișoara.

Dintre aceștia putem numi pe doctorul **Martin Gottlieb Fronius** (1743—1792). S'a născut la Brașov, a studiat la Iena și Halle și, întorcându-se acasă, a ocupat fizicatul din Mediaș până la moartea sa. Teza lui inaugurală poartă titlul: *Diss. inaug. med. de differentia gradualis morborum malignorum 1765.*

Un alt medic eminent este doctorul **Daniel Gottlieb Scheintz**, născut la Mediaș în anul 1772. A fost fizicus al județului Solnoc și pe urmă al Mediașului. El este cunoscut prin introducerea din propria inițiativă a vaccinației în Mediaș înainte de a fi primit ordine oficiale. El își comanda vaccinul direct din Anglia.

Dintre lucrările lui ne interesează două și anume:

1. Die Heilquelle von Borsek, nach eigenen Erfahrungen in Kürze beschrieben von einem praktischen Arzt. Budpaesta 1825.

2. Anzeige, das kohlen-saure Borseker Gesundheistwasser betreffend in Beziehung auf die Cholera morbus (Brechruhr) 1831.

Un medic practician distins din Mediaș este doctorul **Stephan Auner**, care, studiind la Lipsca și Wittenberg, a publicat:

1. Disp. Anatomica de Pulmone 1710.

2. Diss. inaug. med. de Vulneribus eorundemque symptomatibus. Witeb. 1712.

Despre un alt medic **dr. Martin Martini** știm numai că a murit ca fizicus la Sighișoara în anul 1800. Teza lui, susținută la Viena a fost: Diss. inaug. med. practica de Doemonomania et eius variis speciebus. Viennae 1782.

Doctorul Johann Schankebank (1708—1783) a studiat și a fost titrat la Halle, ajunge fizicus orășenesc la Bistrița, pe urmă a fost tot acolo senator. El a publicat:

Diss. inaug. medica Generalia Monita circa Prognosium rite instituendam tradens. Halae 1733.

Dr. Joh. Gottlieb Schuller v. Sonnenberg (1723—1749) moare ca medic practician în orașul său natal Mediaș:

Diss. inaug. med. sistens Februm continuationum Theoriam al Therapiam. Halae Magdeburg 1748.

Dr. Jakob Schunn, practică întâi la Sibiu și pe urmă ocupă fizicatul din Mediaș, unde moare în anul 1761. Teza lui inaugurală poartă titlul:

Dis. inaug. med. de morborum per morbos curatione. Ienae 1746.

Din enumerarea numelor și titlurilor de lucrări, pe cari am dat aici, se poate vedea, că vreo câțiva medici Sași ardeleni nu s'au mulțumit numai de a-și tipări teza inaugurală obligatorie, ci au stăruit și mai târziu în timpul activității lor practice să contribuie cu ceva la literatura științifică și medicală a timpului lor. Pentru noi sunt deosebit de importante acele lucrări, cari se referă la medicina în Ardeal, cum sunt cele publicate de Albrich, Wagner, Lange, Schlotz și Neustädter. Ele sunt unele din principalele izvoare, cari ne permit să reconstituim medicina de odinioară în Ardeal. Străduințele științifice ale multor medici ardeleni au fost recunoscute și de lumea savantă din Apus, care pe mai mulți din ei i-a ales membrii în societățile savante, cari existau în vremea aceea. Activitatea lor științifică este cu atât mai meritoasă, cu cât ea a fost dezvoltată într'o provincie îndepărtată de lumea savantă a Apusului, lipsită de o viață intensă științifică și de instituții savante.

CAPITOLUL V.

Medicii Români și Maghiari din Ardeal și medicii străini în orașele săsești în secolul al XVIII-lea.

Cu toate că în secolul al XVIII-lea numărul medicilor Sași crescuse, totuși mai veneau medici străini în Ardeal. Afară de aceștia găsim în orașele săsești și medici ardeleni de alte naționalități. În veacul acesta apar cei dintâi medici români, cari s'au ridicat chiar în regiunile cu populația mixtă românească și săsească.

Medicii veniți din străinătate au avut o poziție socială și materială foarte bună, afară de aceea Ardealul era pentru mulți străini un centru de atracție, mai ales după ce Viena în urma întronării Habsburgilor devenise un centru politic și cultural foarte însemnat pentru toată Europa. Mulți din acești medici străini s'au stabilit definitiv în Ardeal, alții din contra s'au reințors în țara lor, și o a treia serie trecea chiar mai departe și ajungea până în Muntenia, Moldova și Turcia. Voiu trece repede în revistă pe acei medici ardeleni, mai ales Români, cari, născuți în Ardeal, au ocupat posturi de medici în orașele săsești. Despre ei tratează pe larg **d. dr. V. Bologa** în lucrarea sa citată. Pe urmă voiu enumăra pe medicii străini, cari au trăit și au practicat meseria lor în Transilvania.

În anul 1737 magistratul Sibiului angajează pe un anume **Johann Michael Popp**, pentru a face serviciul de „Pestfeldscherer.“ Acest Popp sigur că era Român. El e primul persnoaj medical de naționalitate română, care joacă un rol în istoria medicinei dela noi.

Despre un alt român, un anume **Ion Aron** aflăm, că ar fi fost fizicus la Blaj în anul 1757. În jurul persoanei sale mai curg încă discuțiile; el trebuie considerat încă ca dubios. Un român de o însemnătate foarte mare, care a trăit în Ardeal în acest secol, este doctorul **Ioan Molnar-Piuariu**, mai trâziu **v. Müllersheim** (1741—1815). Acesta a fost un om cu o știință vastă, medic bun și specialist apreciat, ajungând chiar oculist al țării. A fost primul

Român, care a scris o lucrare medicală științifică „*Paraenesis ad auditores chirurgiae in lyceo regio academico Claudiopolitano habita quum primum sua collegia ordiretur anno 1791.*“ Claudiopolis 1793. Acest Molnar-Piuariu a fost un specialist de seamă, a ajuns profesor de oftalmologie la Academia medico-chirurgicală din Cluj și a fost chemat ca specialist și la Viena. Afară de aceasta dânsul era un Român bun și conștient și un luptător pentru drepturile neamului său. Înainte de a veni la Cluj a exercitat practica de oculist în Sibiu (1771—1791). Magistratul sibian a apreciat odată într'un raport foarte elogios activitatea sa.

Un alt medic ardelean strălucit, ungar, era **Dr. Samoil Köleseri de Keres-Éer**, născut la Debrețin în anul 1663. Acest Köleseri probabil avea — după mama sa — sânge românesc în vinele sale. A fost un om foarte savant, scriind afară de cărți medicale și lucrări teologice, juridice, istorice, etc. A fost medic gubernial în Transilvania și câțva timp fizicus la Sibiu.

Trecem acuma la medicii străini din orașele săsești din Ardeal, cari au fost mai ales Nemiți din Germania.

În timpul ciumei 1755—1757, Maria Terezia cheamă pe celebrul medic **Adam Chenot** (un francez din Luxemburg) pentru a combate epidemia ciumei. Dânsul a trăit mai mult timp la Brașov, luând măsuri foarte bune pentru combaterea ciumei. Dânsul a lăsat o lucrare, în care descrie mersul ciumei în Ardeal: „*Tractotus de Peste.*“ 1766.

Un alt medic străin și botanist de seamă a fost doctorul **Johann Christian Gottlieb Baumgarten**, născut în anul 1756 la Luckau (Niederlausitz). Pentru a studia mai bine botanica el se duce la Viena și pe urmă ajunge la Sibiu (1793). Grație proto-medicului Dr. Neustädter el ocupă fizicatul la Novrich și pe urmă la Sighișoara. El a fost un botanist de mare valoare, fiind membru la diferite societăți științifice din Apus. Dintre multele scrieri ale lui cari sunt toate din domeniul botanicei, vom aminti numai pe una și anume:

„*Enumeratio Stirpium in Magno Transilvaniae Principatu praeprimis indigenatum, in usum nostratum Botanophilorum conscripta inque ordinem sexualinaturalem concinnata. Vindobonae in Libraria Camesinae 1816.*“ Această lucrare, care prezintă un interes deosebit, conține o descriere amănunțită a florei transilvaniene, este împărțită în 3 volume și scrisă aproape pe 1200 de pagini.

Un alt medic german doctorul **Ioseph Klemens Brecht v. Brechtenberg** este de remarcant pentru aceea, că a trecut de mai multe ori în Principatele Dunărene. Așa în anul 1710, după ce pleacă din Sibiu, se duce la București unde învață așa de bine limba română, că traduce catehismul lui Luther și mai multe

cântece bisericesti în această limbă. Despre activitatea sa literară a scris pe larg **d. dr. Iosif Gellner** în teza sa (v. bibli.)

Alt medic străin este doctorul **Johann Christoph Friedenreich**, născut în Alsacia, care a murit ca physicus la Bistrița în anul 1793.

Dr. Valentin Gorgias, născut în Heilsberg (Wermeland), promovat doctor în străinătate, obține din nou gradul de doctor în

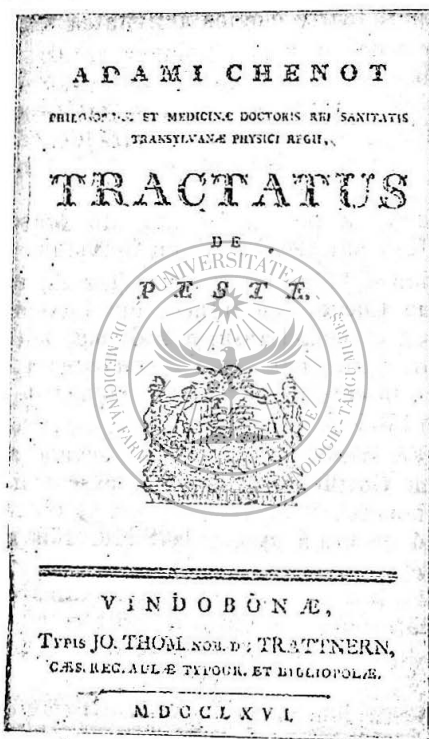

Fig. 4. *Tractatus de peste* (1766), o lucrare în care Chenot descrie epidemiile ciumci din Ardeal. (Col. Inst. de Ist. Med. Cluj.)

medicină la Viena și moare la Sibiu ca „Generalats-Doktor“ în anul 1734.

Era și un poet destul de apreciat al timpului său. Dintre scrierile sale au apărut în tipar:

1. Epigrammata variis occasionebus fusa. Honori Illustrissimæ et Excelentissimæ Viri Domini Samuelis Köleséri de Keres Eér,

Philosophi et Medici Praestantissimi, Guberniali Transylvaniae Consilio adlecti. Claudiopoli, typis Acad. Soc. Iesu 1728.

2. Carmen sapphicum in Illustrem Tibulli Corvini Editorem O. Samuelem K  l  serium a Keres-E  r Med. Doct. et Senatui Dacio a Secretis.

3. Lessus funebris in obitum Samuelis K  leseri. Cibinii 1733.

CAPITOLUL VI.

Medicii Sași din secolul al XVIII-lea cu activitate în străinătate (Țările apusene, Muntenia și Moldova).

În secolul al XVIII-lea găsim un mare număr de medici Sași, cari după studiile făcute în străinătate sau rămân acolo, sau, ajungând acasă, trec în Principatele Dunărene. Cu cât în secolul al XVIII-lea acest număr de medici emigranți era mic, cu atât mai mare este în secolul al XVIII-lea. Unii dintre ei rămân numai temporar în Muntenia și în Moldova, fiind chemați pentru a vindeca personajii înalte, voievozi și boeri, alții din contra, după ce pleacă acolo, nici nu se mai întorc acasă și se stabilesc definitiv acolo. Despre acești medici se vorbește pe larg în lucrările d-lui prof. **N. Iorga** și ale doctorului **Gomoiu** (v. bibliografia). Voi arăta în primul rând pe medicii Sași, cari au rămas și și-au desfășurat activitatea lor în țările apusene și pe urmă mă voi ocupa mai pe larg cu medicii Sași cari au trecut în Moldova și Muntenia.

Dintre primii putem cita pe marele botanist și medic **Dr. Johann Hedwig** (1730—1799), născut la Brașov. El a fost doctor în medicină și profesor de botanică la Lipsca, membru al Academiei imperiale de științe naturale, membru al societăților științifice din Londra și Stockholm, a societății chirurgicale din Zürich, etc. A studiat medicina la Lipsca și a obținut în anul 1759 titlul de doctor în medicină (Diss inaug. de emesi în febribus acutis. Lipsiae 1759). După aceea se duce ca medic la Chemnitz, continuând însă studiul botaniceii. În anul 1774 Hedwig descoperă organele sexuale ale criptogamelor, descoperire menită să deschidă orizonturi largi botaniceii. Hedwig a fost premiat de Academia din St. Petersburg, a ajuns profesor la una din cele mai vestite universități pe vremea aceea (Lipsca), numele său rămânând înscris cu litere de aur în istoria botaniceii.

Un alt medic, mai puțin însemnat, este doctorul **Johann Georg Hoffinger**, născut la Brașov în anul 1756. El moare la Viena în anul 1792, după ce a fost mai înainte medic la Zlatna, Oravița, în Banat și fizicus la Chemnitz. Sub tăpar apare teza sa inaugurală:

Diss. inaug. medico-practica de Volatica seu Erysipelati erratico. Viennae 1780.

Dr. Karl Szeli, născut la Braşov în anul 1748, a murit la Viena înainte de a fi putut veni la Cluj, unde era numit ca profesor în arta moşitului.

Dr. Michael Gottlieb Agnethler, născut la Sibiu în anul 1719. În anul 1742 îşi începe studiile la Halle la facultatea de teologie, ocupându-se în acelaş timp cu studiul antichităţilor şi cu numismatică. Însă fiind firea bolnăvicioasă, este forţat de a abandona aceste studii, ocupându-se numai cu farmaceutică şi e promovat doctor în medicină. El a fost membru al Academiei imperiale şi profesor de filologie şi de antichităţi la Helmstadt. Însă nu mult după sosirea sa la Helmstadt moare de tuberculoză în anul 1752. A scris o serie de lucrări din domeniul medicinei, botanicei, numismaticeii, etc., pe cari însă nu le mai voi enumăra aci.

Voiu cita acuma pe medicii Saşi, cari au trecut în Moldova şi Muntenia.

Dr. Jakob Hutter din Sibiu, titrat în anul 1732 la Halle, după ce a fost medic al garnizoanei în „Valahia“ imperială (Oltenia ocupată de trupele austriace), vine în anul 1734 la Sibiu ca physicus, lăsând în locul lui pe doctorul **Andreas Karl Grosse**. Acest din urmă, născut la Cristian lângă Sibiu, studiază la Halle, apoi face serviciul de „Stabmedicus“ în „Valahia“ imperială şi pe urmă ocupă postul de „protomedicus“ în Transilvania.

Dr. Johann Stanislaus Grotovsky, născut la Orăştie, se află la începutul războiului între Turci şi Austriaci în anul 1716 ca provizor al farmaciei Spătaru la Bucureşti. El a vrut să se întoarcă acasă, însă voevodul **Nicolae Mavrocordato** nu-i permite aceasta. Grotovsky pe urmă a trebuit să ocupe serviciul de traducător la Inalta Poartă şi numai în anul 1719 se poate întoarce în ţara sa.

Un anumit **Joseph Teutsch** (numit Moser de către Saşi) părăseşte Braşovul, unde avea o farmacie şi se duce în Muntenia, Constantinopol şi pe urmă ajunge la Galaţi, unde şi moare ca farmacist al consulatului rusesc în anul 1724.

Dr. Paul Christian Weisskirscher, născut la Braşov în anul 1745, titrat la Halle în anul 1763, a practicat medicina în Muntenia şi a murit la Ploeşti în anul 1795.

Dr. Andreas Wolf, născut la Cristian în anul 1741; el învăţase încă în tinereţe româneşte; studiază la Viena, Tyrnau şi Erlaugen, unde se promovează doctor în medicină. În anul 1777 se întoarce la Sibiu, unde se ocupă cu practică particulară. Mai târziu se duce, chemat fiind, la Iaşi, unde a mai fost chemat pe urmă în repetate rânduri, așa de ex. în anii 1780—82, 1788 şi 1794. Rămâne între anii 1795—97, adică timp de 2 ani, la Iaşi, fiind chemat în toate

orașele din împrejurime la familiile cele mai bune și bogate, astfel încât dânsul își câștigă acolo o avere destul de mare. În anul 1799 este ales corespondent al societății de științe în Göttingen, ceea ce ne dovedește că el era un om de o mare valoare științifică. Wolf moare la Sibiu în anul 1812. Din lucrările sale, cari merită un interes deosebit, putem numi pe următoarele:

1. De Vecte Roonhuyziano. Diss. inaug. Tyrnaviæ 1777 (teza de doctorat).

2. Schreiben an Franz I. Sulzer, über die Metropolen der Moldau, nebst einer Namensliste derselben von 1401—1781. Iași 1781. (Apărut în lucrarea lui Sulzer „Istoria Daciei transalpine“ Viena 1782. III 503—507).

3. În revista „Quartalschrift“ din Sibiu au apărut:

a) Über einige erhebliche Hindernisse der Gesundheit in Siebenbürgen und besonders im Hermannstädter Bezirke. III. 208-240.

b) Was ist von der Oeleinreibung, als einem neuentdeckten Heilmittel gegen die Pest zu halten? und wie muss dies gebraucht werden? VI. 85-148 și 193-218.

Din lucrarea aceasta există și un exemplar, tipărit separat. Sibiu 1798.

4. Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau. Sibiu 1805.

Această din urmă lucrare este de o însemnătate deosebită pentru istoria românească.

Dr. Johann Ziegler, născut la Brașov în anul 1741, studiază la Iena și Erfurt. Este fizicus la Făgăraș până la anul 1787 și pe urmă încă 7 ani medic particular; după aceea se mută în Moldova în Botoșani, unde deschide a farmacie. Moare la Botoșani în anul 1811.

Dr. Georg Bolthosch, născut la Brașov în anul 1704. La început era farmacist la W. W. Mylius și pe urmă numai studiază medicina la Lipsa. Deschide la Brașov în anul 1733 o farmacie, dar pe urmă se duce în Muntenia și moare la București în anul 1747 ca medic de Curte.

Un anume **Martin Schüssburger** a fost trimis în anul 1741 în officina doctorului Seulen (Sas și el) la București.

Martin Flaigner transportă în anul 1740 farmacia lui Teutsch din Brașov în Moldova.

Fridr. Jos. Gottl. Jeckel, născut în anul 1787 la Brașov, este proprietarul unei farmacii la Ploești, unde și moare ca atare (1850).

Ludwig Lorenz v. Langendorf, născut la Brașov în anul 1745. A fost întâi provizor la farmacia doctorului Andreas Fronius și

pe urmă a studiat medicina la Viena. În anul 1779 se duce cu o farmacie de câmp în Muntenia și este numit de către **Principele Ipsilanti**, physicus la Craiova. Însă el nu rămâne mult timp acolo, se întoarce acasă și iar pleacă în Muntenia, exercitând practica particulară în diferite orașe. În anul 1792 deschide pentru cumnatul său **Joh. v. Varadi** o farmacie la București. După anul 1796 face în urma cererii generalului **Mitrofsky** o călătorie de studii în Muntenia și Turcia și ajunge până la Vidin. La bătrânețe ocupă în orașul său natal diferite funcțiuni publice, aducând mari foloase orașului. Dintre chirurghi mai vestiți, cari au trecut în Principatele Dunărene vom numi pe **Michael Czakul junior** și pe **Mathias Lassel**.

Michael Czakul junior s'a născut la Sibiu în anul 1707; aci studiază „Humaniora“, pe urmă se duce la „officina“ și vine în anul 1728 ca bărbier la Brașov. După aceea se duce la Universitatea din Halle; întorcându-se acasă, face practică de chirurg în Brașov. În anul 1742 se duce la Iași și se angajează chirurg personal al principelui **Constantin Mavrocordat**, și în anul următor la urmașul acestuia, principele **Ioan Mavrocordat**. Avea 54 fl. 40 denari leafă lunară și avea aproape 1000 floreni câștig particular anual. În anul 1744 este trimis la Constantinopol pentru a vindeca pe fiul logofătului **Sturdza**. După ce-l vindecă, se întoarce iar la Iași. În anul 1746 își dă demisia din serviciul princiar; între 1744—1751 îl găsim când în Brașov, când în Iași ca medic particular. În anul 1751 intră din nou în serviciul Curții, care-l trimite imediat la Kischle, la hanul tătarilor **Selim Ghirai**, al cărui braț îl vindecă bine. După aceea iar se întoarce la Iași; în 1752 se stabilește definitiv la Brașov. În anul 1762 este numit chirurg orașenesc. A luat parte la combaterea eiumei în anii 1755—56. El a și scris primele instrucțiuni pentru chirurghi în Brașov.

Mathias Lassel, născut în 1760 la Brașov, studiază la Sibiu (?) (după Gusbeth) „Anatomie, Chirurgie și Oculistică și operații de ochi în specie.“ În anul 1784 este aprobat magistrul în chirurgie și oftalmologie. Își continuă apoi studiile sale la Viena, Göttingen și Erlangen, unde face în prezența profesorilor Wéndt și Rudolf mai multe operații de cataractă. La Linz operează în timp de 3 luni 24 persoane de cataractă. Face operații și pe drum la întorcerea sa în țară, oprindu-se în orașele Praga, Budapesta, Timișoara. Ajungând acasă nu rămâne mult timp aici, ci face mai multe călătorii în Muntenia și Moldova, unde este plătit foarte bine pentru operațiile făcute. Așa capătă dela un bolnav 170, dela altul chiar 200 ducați (galbeni), ceea ce ne dovedește, că era un specialist foarte bun. Pe urmă se duce în Galiția, Silezia și Moravia, până când în anul 1792 se întoarce definitiv la Brașov, unde și moare în anul 1834.

Incheind acest capitol, constatăm că Sașii ardeleni au dat în veacul al XVIII-lea științei mondiale o personalitate celebră, cum este Hedwig și din rândurile lor au eșit vreo câțiva medici practicieni, cari s'au afirmat cu cinstea în Germania și Austria. Mai mult ne bate însă la ochi faptul, că o mulțime de Sași au trăit ca medici și au ajuns la o frumoasă situație în Principatele Dunărene. După cum a arătat mai întâiu **d. prof. N. Iorga** în „Medicii și medicina în trecutul românesc“ până la a 2-a jumătate a secolului al XVIII-lea, Principatele — ca de altcum și Ardealul — n'au avut medici români. În secolul al XVI-lea și în prima jumătate a veacului al XVII-lea au dominat medicina din Principatele Dunărene medici de origine italiană. Aceștia au fost cu timpul înlocuiți de medici levantini, car la rândul lor, cam după 1730 au făcut loc la medici de origine germană. Abia după 1800 începe să se afirme elementul românesc în medicina Principatelor, să se ivească vreo câțiva medici francezi, înainte mergători ai lui Davila, și să se simtă tot mai mult influența școlii franceze. Năpădirea medicilor germani în secolul al XVIII-lea se datorește de bună seamă în mare parte tendinței de penetrare a Habsburgilor și ocupației temporare a Olteniei din partea oștilor împărătești. Un mare procent al acestor medici germani îl constituiau tocmai Sașii veniți din Ardealul vecin, căci aveau marele favor de a cunoaște limba țării și cari se puteau sprijini pe organizațiile comerciale săsești cari întrețineau o vie legătură cu țările dela Dunăre și din Balcan. La asta trebuie să se mai adauge faptul, că Sașii, ca un popor de coloniști, aveau un spirit viu de întreprindere. Astfel ne putem ușor explica numărul mare de medici Sași pripășiți în Principatele, dintre cari unii au fost profesioniști de seamă ca Bolthosch și Lassel, alții pot fi considerați drept învățați de nu prea mică însemnătate, ca de pildă sibianul Wolf. Acesta din urmă are marele merit de a ne fi dat o descriere interesantă a Moldovei, așa cum a văzut-o el cu ochii foarte critici și adesea nu destul de obiectivi.

Concluziuni

1. În veacul al XVIII-lea, începând dominațiunea habsburgică în Ardeal, se observă tot mai mult tendința medicilor Sași de a se orienta în spre Viena, contrar orientării din veacul trecut în spre Universitățile luterane din Germania.

Având în vedere, că la sfârșitul veacului, prin reorganizarea facultății de medicină din Viena, făcută de van Swieten, se naște strălucită școală vieneză, nouă orientare a fost cât se poate de fericită pentru ridicarea nivelului științific al medicilor Sași ardeleni. În epoca aceasta se ivesc și cei dintâi medici Români din Ardeal, ca Ioan Molnar-Piuariu.

2. Reforma sanitară în epoca tereziană și iozefină contribuie mult la creierea unei organizații sanitare unitare în Ardeal și ridică nivelul cinului medical.

Reformele acestea, vizând în primul rând organizația sanitară a orașelor, iar orașele cele mai însemnate în Ardeal fiind în vremea aceea mai ales săsești, e ușor de înțeles, că personalul sanitar superior din Ardeal s'a recrutat în acest secol mai ales dintre Sași.

3. Deși trăiau departe de viața științifică a Apusului, un număr considerabil de medici Sași ardeleni au publicat lucrări medicale remarcabile. Pentru istoria medicinei ardelenene sunt in-deosebi importante acele lucrări, cari se ocupă cu probleme medicale specifice ardelenesti (de exemplu istoricul epidemiilor de ciumă, introducerea vaccinației etc.), ca ale lui Neustädter, Lange și alții.

4. Dintre străini, cari au practicat medicina în orașele săsești din Ardeal și au dezvoltat o activitate științifică însemnată trebuiesc numiți în primul rând francezul din Luxemburg Adam

Chenot, distins epidemiolog, și silezianul Baumgarten, unul din cei mai celebri botaniști ai Ardealului.

5. Dintre Sașii expatriați a ajuns la renume mondial medicul și botanistul Hedwig, profesor la Universitatea din Lipsca, descoperitorul organelor sexuale la criptogame.

6. Pentru istoria medicinei românești sunt însemnați acei medici Sași, cari au publicat lucrări în limba românească, cum este Neustädter cu a sa cărticică despre vaccinație, una din cele dintâi lucrări medicale tipărite în limbă românească și aceea cari ne-au păstrat în lucrările lor fragmente de nomenclatură botanică populară românească (Neustädter, Sigerus). O altă categorie de medici Sași, cari au avut un rol în istoria medicinei românești, sunt acei doctori și chirurși, cari au trăit și și-au exercitat practică în Principatele Dunărene. Dintre aceștia putem numi în primul loc pe sibianul Wolf, medic practician de seamă, care a trăit mult timp în Moldova și a publicat o mare lucrare asupra acestei țări.

Văzută și bună de imprimat.

Președintele tezei :

Prof. Dr. Michail D.

Decanul facultății :

Prof. Dr. Bolez A. M.

Bibliografie.

1. *N. Iorga*. Medicii și medicina în trecutul Românesc. (Conferință. — Istoria Românilor în Chipuri și Icoane, Craiova, 1921.

2. *Dr. V. Gomoiu*. Din istoria medicinei și a învățământului Medical în România. București, 1923.

3. *Dr. G. Crăiniceanu*. Literatură medicală Românească. București, 1907.

4. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Brașov, 1886—1918 (8 volume).

5. *Fr. Teutsch*. Die siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, 1916.

6. *E. Sigerus*. Vom alten Hermannstadt. Sibiu, 1922—23.

7. *Fr. Stenner*. Die Beamten der Stadt. Brașov, 1916.

8. *I. Trausch*. Schriftsteller Lexikon, Brașov, 1868—1871 (3 volume).

9. *Fr. Schuller*. Schrifsteiller Lexikon IV. Band. Sibiu, 1902.

10. *Dr. E. Gusbeth*. Zur Geschichte der Sanitätsverhältnisse in Kronstadt. Brașov, 1884.

11. *I. Gross*. Kronstädter Drucke. Brașov, 1886.

12. *H. Herberth*. Die Gesundheitspflege in Hermannstadt zur Zeit Karls VI. H. G. P., 1893, Sibiu.

13. *Dr. V. Bologa*. Observații la o discuție științifică asupra originii doctorului Köleseri Sámuel. Clujul medical VI (1925), No. V—VI.

14. *Dr. V. Bologa*. Contribuțiuni la studiul medicinei în Ardeal. Cluj, 1927.

15. *Dr. I. Gellner*. Medicii Sași ai cecolului XVI și XVII din Brașov și Sibiu. Teza de doctorat. Cluj, 1925.

16. *Dr. E. Frédault*. Histoire de la Médecine. Paris, 1873.

17. *Dr. I. Orient*. Einfluss des deutschen Geistes auf die Entstehung und Entwicklung der Pharmazie in Siebenbürgen. Pharmazeutische Post. Viena, 1928. Vol. XLI. No. 9.

18. *Dr. G. Z. Petrescu*. Observațiuni științifice străine din sec. al XVIII-lea, servind la istoria noastră culturală. București, 1913. An. Ac. Rom. II—XXXVI. Sect. științ.

19. *Dr. Edm. Knaff-Faber* (Luxembourg). Adam Chenot (Chenotus), Bulletin de la Société de Sciences médicales du Grand-Duché de Luxembourg, 1921.

20. *Dr. Ursan Iosif*. Contribuțiuni la istoricul variolizării și vaccinării în teritoriile locuite de români. Teza de doctorat. Cluj, 1928.

